

Момунбаева Н.С.

**КЫРГЫЗ ЖАНА ӨЗБЕКТЕРДИН УЛУТТУК КОСТЮМДАРЫНЫН ӨЗГӨРТҮҮ
ЭТАПТАРЫН ТҮЗҮҮ**

Момунбаева Н.С.

**ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИЗМЕНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО КОСТЮМА
КЫРГЫЗОВ И УЗБЕКОВ**

N.S. Momunbaeva

**STAGES OF FORMATION AND CHANGES IN NATIONAL COSTUME KYRGYZ AND
UZBEK**

УДК: 391/395

Макалада автор кыргыз жана өзбек элинин кийимдеринин калыптануу мезгилин карап, алардын өзгөрүүлөрүнө токтолгон. Ошону менен катар эки элдин ортосундагы маданий жана соода-сатык байланыштардын негизинде келип чыккан кийим-кечелердеги жалпылыктарга көңүл бурган. Кыргыздарда жашоо тиричилиги мал чарбасы болгондуктан малдын жүнүнөн токулган кийимдер басымдуулук кылган. Ал эми өзбек элинде дыйканчылык эртерээк жүргүзүлгөндүктөн кийим-кечелерге байланыштуу айрым өзгөчөлүктөр орун алган.

Негизги сөздөр: кыргыз, өзбек, кийимдер, салттар, кездемелер, өзгөчөлүктөр, калыптануусу.

В статье автор обращает внимания на этапы формирования национального костюма кыргызов и өзбек. А также рассматривает их изменение при влиянии экономических и культурных связей двух народов. Кыргызы занимались скотоводством, поэтому у них преобладала одежда из шерсти. А у узбеков так как они занимались земледелием в одежде имеются свои особенности.

Ключевые слова: кыргыз, өзбек, одежды, традиция, ткани, особенности, формирования.

The author draws attention to the stages of formation of the national costume kyrgyz and uzbek. As well as considering their change under the influence of economic and cultural ties between the two nations. Kyrgyz are engaged in cattle breeding, so they prevailed clothes made of wool. And the Uzbeks as they were engaged in agriculture in the clothing has its own peculiarities.

Keywords: kyrgyz, uzbek, clothing, traditions, fabrics, features, forming.

Кыргыз жана өзбек элинин кийим кечелери алардын жашаган аймагына жана жаратылыш шарттарынын өзгөчөлүктөрүнө, жашоо тиричилиги менен байланышкан уруулук салттарынын негизинде пайда болуп калыптанган. Кийимдердин өнүгүүсү сокмо дүкөндөрдүн пайда болуусунун негизинде да өнүккөн. Кыргыздарда мал чарбачылыгы кеңири жайылгандыктан малдын жүнүнөн токулган кийимдер басымдуулук кылган. Ал эми өзбек элинде дыйканчылык эртерээк жүргүзүлгөндүктөн ушуга байланыштуу айрым өзгөчөлүктөр орун алган. Себеби, дыйканчылыктан алынган пахта, жибек курттарынан өндүрүлгөн кездемелер бул элдердин кийимдеринде басымдуулук кылган. Айрыкча жол-жолдуу же болбосо ала чакмактууларын колдонушу менен бир топ айырмаланып турган.

Кийимдердин калыптануусуна башка элдердин да таасири күч болгон. Алардын өнүгүү баскычтарында кездемелерди иштеп чыгуудагы ыкмалар өз таасирин дайыма тийгизип келген. Бизге чейин изилденген археологиялык жана этнологиялык маалыматтардын негизинде түрк, фарс тилдүү элдеринде өрмөкчүлүк өнөрү энеолит доорунан тартып эле бийик сереге көтөрүлгөн деп айтууга болот. Ал эми б.з.ч. VI кылымдарда териден даярдалган кийимдерди жүндөн токулгандары колдонуудан сүрүп чыгара баштаган. Антикалык жана эрте орто кылымдарда кийимдердин кийинки өнүгүүсүндө малдын жүнүн кебезден токулгандары алмаштырган. Салттуу кийимдердин улут ичинде өкүм сүрүшү XIX-XX кылымдарда күч алып андан кийинки Кеңеш доорунан тартып колдонуудан чыга баштаган. Мындай маданий жоготууга кыргыздарда дуушар болгон.

Кыргыздар жана ага канатташ жашаган өзбек элинин салттуу кийимдери көптөгөн мезгилдер бою өнүгүп, өзгөрүлүп олтуруп калыптанган. Кийим-кечелердин өнүгүүсү дайыма башка элдердин улуттук маданий таасиринде жана тарыхый бурулуш мезгилдерге байланыштуу болгон. Эки элдин көп мезгилдер бою чогуу бир аймакта жашап калышы дагы алардын кийимдериндеги жалпылыктарды жараткан. Калыптануу мезгилинде көптөгөн өзгөрүүлөргө дуушар болгондугуна карабастан кийимдерде алгачкы көөнө түрүндөгү элементтер сакталгандыгы байкалат. Бул маселеге кайрылууда биз эки элде тең кийилген чапан түрүндөгүсүнө гана токтолуп өтүүнү туура көрдүк. Себеби, бул кийимдерде абдан эле көп жалпылыктар кездешет. Ошону менен бирге эле аларга колдонулган ырым-жырымдары да окшош. Биз кыргыздар менен чектеш жашаган өзбек айылдарын аралап, алардын үйүндө сакталган эски салттуу түрдөгү кийимдеринин ичинен паранжа аталышындагысын абдан көп кездештирдик. Аларды азыркы күндө салт катары колдонуп келишет. Ар бир үйдө эски үлгүдөгүсүн сактап аны кыздарын турмушка берип жатканда кийгизишет. Ата-энеси өз босогосунан узатып жатканда атайын салттуу кийимдерди тиктирип, сыртынан паранжасын жаап, жүзүн башкаларга көрсөтпөй чыгарышкан. Ал барган үйүнөн гана атайын ырым-жырымдары менен жүз ачары жасалып, андан кийин паранжасы алынган. Мындай кийимди кайрадан ата-энесине кайрып берген. Анткени кийинки синдилери да

турмушка узап жатканда кийиши керек. Бул кийимди абдан кадырлап ата-бабаларынан калган мурас катарында табериктеп сакташат. Паранжанын кайсыл мезгилден бери сакталып келгендигин сураганыбызда XVIII кылымдарга таандык экен. Кээ бир үйлөрдө эски салттуу түрдөгүсү жок болсо дагы жаңысын тиктирип алышкан. Анткени мындай кийим ар бир үйдө болушу шартталган. Дагы бир өзгөчөлүгү туугандардын бирөөсүнүн колунда паранжасы болсо ошону жалпы баардыгы колдонууга укуктуу болушкан. Себеби, бул таберик катарында жалпы туугандарына кызмат кылышы керек деп эсептешкен. Азыркы мезгилде кыргыздарга салыштырмалуу өзбек элинде көөнө түрүндөгү салттуу кийимдерди сактап калуу аракети күчтүү.

Өзбек элинин эң эле салттуу кийимдеринин курамына кирген кийимдеринин бири паранжа болгонун бизге чейин жазылган илимий эмгектерден байкоого болот [1, 140-б.]. Мындай кийимдин турмуш тиричиликте аткарган кызматы ар түрдүү. Биздин жүргүзгөн илкитеөлөргө караганда анын кийилиши үч негизги максаттарга байланыштуу. Биринчиси, кыз турмушка чыкканда жүзүн жабуу. Экинчиси аялдар көчөгө чыккан мезгилде эркектерден бетин калкалоо. Ал эми үчүнчүсү өлүк көмүү салтында маркумдун үстүнө жабылган.

Паранжанын тигилиши кадимки эле чапан кийимине окшош. Бирок, анын эки жеңи тизеден ылдый түшүп, эки учу бири-бирине байланган. Башка кийимдердей эки жеңин кийишкен эмес. Бир гана баштан ылдый жаап жүрүшкөн. Кийимге колдонулган кездемесинен аялдын жаш өзгөчөлүгүн ажыратууга болгон. Ошондой эле өлүк көмүү салтында колдонулган паранжанын жасалышы боюнча ал маркумдун жашы жана коомдо ээлеген орду байкалган [2, 141-б.].

Кыргыз аялдары кийген сырткы чапандары көп түрдүү болгон. Анын ичинен беренже аталыштагысын паранжа менен салыштырууну туура көрдүк. Себеби бул кийимдин кийилиши, жасалышы жана ага колдонулган ырым-жырымдарда жалпы окшоштуктар көп. Мындай кийим К.И.Антипинанын эмгегинде түштүк кыргыздарда чоң белгилүүлүк менен тарагандыгы жазылган. Бул түрдөгүсү күнүмдүк катарында эмес, үйлөнүү үлпөтүндө кийилген [3, 248-б.]. Кийимди даярдоодо соодагерден сатып алган кымбат баалуу парча, жибек, ак аркак, бахмал кездемелери керектелген. Кийиминин бычылып тигилиши жөнөкөй болгону менен кымбат кездемеси анын наркын көтөрүп турган. Кыздын себин берүүдө сый кийим катарында да берилген. Барктуу болгондуктан таберик катарында колдон-колго сакталган. Ошондой эле бул кийим социалдык ажырымды көрсөтүп турган кийимдердин бири.

XIX кылымдын аягы-XX кылымдын башында беренже кийими кеңири таралып кийилген. Айрыкча кыргыздардын түштүк аймагында басымдуулук кылган. Мындай кийимди Андижан, Кокон, Маргелан, Кашгардык өндүрүштө чыгарылган парча кездемесинен тигишкен. Ал чапан түрүндө тигилип этек, жеңи узун даярдалат. Анын этек бөлүгү жерге тийип,

жең учтары колдун манжаларын жаап, бир карыш узундукта болот. Келин болуп келгенде колунун учун көрсөтчү эмес. Кийимди майрамдык күндөрү гана кийишкен. Себеби, ал мезгилде өтө баалуу кездемеден тигилгендерин бир гана майрамдык кийим-кече катары колдонушкан. Бир жагынан соода-сатыктан алынган кездемелер дайыма барктуу болгон. Элдин карапайым катмары соодагерден кездеме сатып алууга мүмкүнчүлүктөрү жеткен эмес. Ошондой эле беренжени өмүрүндө кийип көрүшпөгөн. Кийимдин көкүрөгүнө чоң көлөмдөгү күмүш, седеп кооздугунан жасалган төөнөч бекилет. Ал кийимдин көкүрөгүн жаап турууга жана кийимге көркөмдүк жагын камсыз кылган. Анын белинен атайын кооздолуп жасалган бел боо тагышкан. Н.Смешконун эмгегинде мындай кымбат баалуу кийимди эл ичинде жогору баалап кийишкендиги белгиленет [4, 219-б.].

Кыргыз аялдары кийген беренже үйлөнүү үлпөтүндө кийилсе, өзбек аялдары ушуга окшош жасалыштагы паранжаны колдонушкан. Кийимдерди колдонуудагы салттар окшош болгону менен аларды кийүүдө айырмачылыктар байкалат. Паранжанын атайын жасалган бет чүмбөтү болгон. Ошонусу менен өзбек аялдары жүзүн жаап жүрүшкөн. Өзбектерде чүмбөттү чачван деп аташат. Чачванды кыл менен токуп даярдашат. Мындай кийимди аял денесине кийбестен башынан ылдый карай түшүрүп желбегей кылып жамынышат. Ал эми кыргыздарда беренжени кадимки эле чапан кийгендей үстүнө кийишет. Анын этеги жеңи узун болуп, аялдын тулку боюн жаап калат. Беренжени кийүү менен паранжанын атайын жасалган бет чүмбөтү болгон эмес. Кыргыздарда аялдар дайыма жүзүн ачык эле алып жүрүшкөн. Буга көчмөнчүлүк шарттар эске алынса, бир жагынан кыргыз аялдарынын тең укуктуулугу сакталган.

Кийимдерди кийүүдөгү колдонулган ырым-жырымдарда эки элдин ортосундагы жалпылыктар бар. Алардын этек, жеңдерин узун даярдоо менен адамдын өмүрүнүн узун болушун байланыштырып келишкен. Жаңы тигилген кийимди кийип жатканда кыргыздар “жаның бекем болсун, кийимиң морт болсун” деп айтышкан. Мындай айтылган сөздөр адам өмүрү кездемеден кымбат деген маанини түшүндүргөн. Ошондой болсо дагы ал убакта жаңы кийим кийүү, кымбат баалуу кездеме сатып алуу абдан эле кыйынчылыкка турган. Ушуга карабастан адамдын өмүрүн баалаган, бир жагынан тарбиялык мааниде да ушундай ырымдык сөздөр айтылса керек деген ойдобуз. Ушундай эле ырымдык сөздөрдү өзбек аялдары “лата чирик, мен тирик” дешкен. Бул сөздүн маанисине көңүл бурсак кымбат кездеме адам өмүрүнөн баалуу эмес дегенди түшүндүрөт. Кийимдерди кийүүдө дагы эки элде тең бирдей сакталган ырым бул оң жактан тартып кийүү саналган. Мындай ишенимдер адамдын иши оңунан чыгышы менен түшүндүрүлгөн.

Кыргыз жана өзбек элинде өлүк көмүүдө, маркумду акыркы сапарына узатууга байланышкан каада-салттарында окшоштуктар бар. Бул жерде биз

кийимдерге байланышкан жалпылыктарды карап жатабыз. Жогоруда сөз кылган беренже менен паранжа маркумдун үстүнө жабылган. Анткени адамды бул дүйнөдөн тигил дүйнөгө кадырлап өткөрүү керек деп ойлошкон. Ушул себептен кымбат барктуу эсептелген кийимди жаап, көрүстөнгө алып барышкан. Бирок, кийим кайра ошол үйдүн ээсине кайтарылып берген. Ал кийим үй-бүлөөнүн кийинки жакшылык-жамандыктарында кызмат кыла берген. Кээ бир учурда мындай кийими жоктор кошуна колондун же болбосо, башка айылдардан сурап келишип, ырым-жырымдарга колдонушкан[5,11-б].

Жыйынтыктап айтканда кыргыз жана өзбек элинде көптөгөн мезгилдер бою өнүгүп олтуруп калыптанган кийимдерине эки элдин ортосунда жүргөн маданий байланыштар, соода сатык өз таасирин

тийгизген. Ошону менен катар эле кийим-кечелерге байланышкан каада-салттардагы жалпылыктар бул элдердин көптөгөн мезгилдер бою канатташ жашагандыгынан кабар берет.

Адабияттар:

1. Бикжанова М.А. Одежда узбечек Ташкента XIX-начала XX в. //Костюм народов Средней Азии. - «Наука».-М., 1979. С.238
2. Жогоруда белгиленген эмгек.
3. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов.- Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР, 1962.-С 288
4. Смешко Т.Н. Ткани в одежде киргизов (вторая половина XIX - начало XX в.) // Костюм народов Средней Азии: Наука, М.,1979. -С.238
5. Автордун талаа дептери, Баткен областы., 2015.-36б.

Рецензент: д.и.н., профессор Ормушев А.С.